

Josip SILIĆ (Zagreb)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

UDK 811.163.4`36(497.16)

NIKČEVIĆEVA CRNOGORSKA GRAMATIKA

Nikčević je *Crnogorsku gramatiku* i zamislio i ostvario kao gramatiku crnogorskoga jezika kao sistema i crnogorskoga jezika kao standarda, tj. i kao činjenicu štokavskoga sistema i kao činjenicu posebnosti crnogorskoga jezika unutar ostalih standardnih jezika u okvirima štokavskoga sistema. Taj je suodnos crnogorskoga jezika kao sistema i crnogorskoga jezika kao standarda prikazao i u pristupu fonologiji, i u pristupu morfologiji, i u pristupu tvorbi riječi, i u pristupu sintaksi. To mu je omogućilo da razriješi, između ostaloga, problem suodnosa varijanata glasa *jat*. Varijanta *je* u crnogorskome standardnom jeziku više nije činjenica toga suodnosa. U njoj se glas *j* ponaša kao *j* koje izaziva jotaciju (usp. *žènica* prema *zjènica* i *šènica* prema *sjènica*). U skladu je s problemom crnogorskoga jezika kao sistema i crnogorskoga jezika kao standarda i njegovo gledanje na sintaksu. On joj pristupa (kako to čine suvremene sintakse) i s gledišta gramatike i s gledišta komunikacije. Na taj način omogućava da se rečenica prirodno uklopi u tekst. O tome je i o drugim problemima Nikčevićeve *Crnogorske gramatike* autor govorio na znanstvenom skupu 25. i 26. listopada 2008.

U ovome ću izlaganju govoriti o nekim dionicama Nikčevićeve *Crnogorske gramatike* i, tim povodom, o nekim rješenjima koja bi mogla pomoći da njezino drugo izdanje bude bolje. Želja mi je da izazovem konstruktivnu diskusiju.

Najprije ću ponoviti ono što sam rekao u recenziji: „Akademik je Vojislav Nikčević *Gramatiku* crnogorskoga jezika i zamislio i ostvario kao gramatiku crnogorskoga standardnog jezika, tj. kao činjenicu sociolingvističke (’etno(socio)lingvističke’, kaže on) posebnosti crnogorskoga jezika, ali je pritom uvažio i ono što je zajedničko svim

standardnim jezicima (i crnogorskomu, i hrvatskomu, i srpskomu, i bosanskomu) u ijekavskoj inačici štokavskoga sustava. Drugim riječima, držao se dijalektike suodnosa lingvističkih i sociolingvističkih zakonitosti, tj. zakonitosti koje vladaju štokavskim jezikom kao sustavom i zakonitosti koje vladaju štokavskim jezikom (štokavskim jezicima) kao standardom (standardima). To je činio i krećući se kroz povijest (dijakroniju) i krećući se kroz stanje (sinkroniju) crnogorskoga jezika. Pritom je i u jednome i u drugome slučaju pronalazio razloge koji opravdavaju izdvajanje (i) crnogorskoga jezika kao posebna standardnog jezika u okviru štokavskoga sustava.“

To sam učinio zato da još jedanput kažem (i naglasim) da crnogorski jezik nema ništa što bi bilo u suprotnosti sa štokavskim sustavom. Sve je u njemu u skladu s pravilima štokavskoga sustava. Crnogorski jezik kao činjenica štokavskoga sustava nema ni više ni manje od onoga što imaju drugi standardni jezici (hrvatski, srpski i bosanski) kao činjenice štokavskoga sustava. Svi su ti jezici lingvistički *posve isti*, a sociolingvistički *posve različiti*. Kao sociolingvističke su činjenice, tj. kao standardni jezici, nosioci povijesnih, kulturnih, književnih političkih i drugih vrijednosti, koje su, znamo, za pripadnike spomenutih standardnih jezika različite. To je i razlog zašto sve njih treba i normirati i kodificirati odvojeno. Pritom ne smijemo zaboraviti ni činjenicu da su oni kao nosioci spomenutih vrijednosti i činioci (faktori) svijesti o pripadnosti naciji. (U tome nam smislu Nikčević može poslužiti kao uzor.) To treba reći i naglasiti posebno danas, kad se ti činioci (faktori) žele isključiti iz komunikacije jezicima o kojima je riječ. Sociolingvistička se pragmatika u tome smislu ne protivi adekvatnoj uzajamnoj komunikaciji pripadnika standardnih jezika o kojima je riječ. Moramo biti protiv toga da se ta komunikacija svede na komunikaciju jednim jezikom, kao što je to bilo nekada, tj. da se potare nužna razlika između štokavskoga kao sustava i standardnih jezika kao njegovih realizacija. To žele, primjerice, neki koji se bave statusom jezika država članica Europske Unije.

U vezi s onim što smo rekli o „količini“ elemenata u standardnim jezicima u okviru štokavskoga sustava moramo se posebno osvrnuti na fonološki sustav crnogorskoga jezika. Nerijetko se čuje da crnogorski jezik ima tri fonema više od drugih standardnih jezika. To nije točno. Za nj se može reći samo to da je dijelom popunio *potencijalnu mrežu* odnosa štokavskoga sustava. Učinio je to fonemima *ś* i *ž*. Oni stoje nasuprot fonemima *š* i *ž*

kao meki prema tvrdima. Tako sad (u crnogorskome jeziku) uz (su)odnos $\check{z}$ - $\check{z}$ imamo i (su)odnose $\check{z}$ - $\acute{z}$ i $\check{s}$ - $\acute{s}$. Do toga je došlo kada su, zahvaljujući novim odnosima uvjetovanim modifikacijom alternacije jata *ije//je//e//i*, glasovi *z* i *s* došli u kontakt s glasom *i* kao uzročnikom jotacije. Tada je spoj *zi* dao $\acute{z}$ i spoj *si* $\acute{s}$, zahvaljujući kojima je došlo do značenjskih opreka *ženica* - *ženica* i *šenica* - *šenica*. No u primjerima se tipa *zinžula* ne može govoriti o promjeni *c* u $\check{z}$. Ona u njima ima isključivo individualnoleksičku vrijednost. Stoga se u mreži odnosa nasuprot nezvučnome *c* ne bi smjelo stavljati zvučno $\check{z}$. Ono bi (zvučno $\check{z}$) i dalje (i u crnogorskome jeziku) moralo ostati potencijalno (zajedno s glasovima *f* i *h*). U tome bi smislu tablica nezvučnih suglasnika u opreci prema zvučnim suglasnicima trebala izgledati ovako:

Zvučni:	b	g	d	$\check{z}$	$\acute{z}$	$\check{s}$	z	-	-	-	$\acute{z}$
Nezvučni:	p	k	t	$\check{c}$	$\acute{c}$	$\check{s}$	s	c	f	h	$\acute{s}$

a ne onako kako je dana u Crnogorskoj gramatici. U budućim će izdanjima Gramatike trebati rezultate promjena o kojima smo govorili provesti dosljedno.

Realizacijom su glasovi $\acute{s}$ i $\acute{z}$ postali samostalni fonemi. Dobili su i svoj fonološki i svoj morfonološki status. Time su, kao i ostali (samostalni) fonemi, dobili pravo i na svoj status u grafematici. Rečeno jednostavnijim jezikom, i oni imaju pravo na svoje grafeme (slova). Stoga bi se svugdje gdje se pojavljuju, bilo samostalno bilo u distribuciji s mekim fonemima, morali pojavljivati kao grafemi $\acute{s}$ i $\acute{z}$. Tako bi *lišće* trebalo pisati *lišće*, *čišćenje* - *čišćenje*, *sadašnji* - *sadašnji*, *gušći* - *gušći*, *bješnji* (komp. od *bijesan*) - *bješnji*, *grožde* - *grožde*, *čežnja* - *čežnja*, *pražnjenje* - *pražnjenje* itd. Svaku bi distribuciju *šlj*, *šnj*, *žlj* i *žnj* nastalu „najmlađim ili jekavskim jotovanjem“ (kako kaže Nikčević) trebalo pisati *šlj*, *šnj*, *žlj* i *žnj* (kao što to čini Nikčević u *šljepoća*, *šnjegovi*, *ožljeda*). Pisanje „sad ovako, sad onako“ izdvaja pojave o kojima je riječ iz fonoloških i morfonoloških pravila i unosi u individualnoleksička, te tako otežava njihovo svladavanje.

Inače je pristup fonologiji crnogorskoga jezika i teorijski i metodološki onakav kakav zahtijeva suvremeno (strukturalističko) jezikoslovlje. Takav je i kada se uspostavlja odgovarajući odnos između

(susjednih) jezičnih disciplina – u ovome slučaju između fonologije i morfologije morfonologijom. Posebno je to (morfonološko) dobro obrađeno pri opisu alternacija jata *ije//je//e//i*. Takav se odnos jezičnih disciplina i jezičnih međudisciplina pretpostavlja i pri tumačenju veza između morfoloških i sintaktičkih kategorija, ali se ne imenuje. No to se ne čini ni u drugim (suvremenim) gramatikama – ni slavenskih ni neslavenskih jezika.

Morfologiju je i sintaksu Nikčević izradio ugledavši se u Hrvatsku gramatiku E. Barić i dr, koju je izdala Školska knjiga 1995. godine. U toj gramatici ima opisa morfologije koji nisu potpuno u skladu s opisima koje nam nudi suvremena teorija gramatike. Na to sam Nikčevića upozorio u recenziji njegova rukopisa, što on u fus-notama i navodi. Moje su se primjedbe odnosile posebno na poimanje osnove i nastavka te, u vezi s time, na diobu glagola i na morfo(no)loško ustrojstvo prezenta, glagolskoga pridjeva i glagolskoga priloga prema morfološkim vrstama. Iz njegovih se fus-nota može zaključiti da on moje primjedbe uvažava, ali da nema vremena po njima postupiti. Pretpostavljam da je doista to bio razlog zašto to nije učinio. Usprkos tome njegov je opis takav da mu se, isključivši ono što sam rekao, ne može ozbiljno prigovoriti. Posebno bih pohvalio njegov iscrpan, jednostavan i jasan opis uporabe padeža i glagolskih oblika. Taj opis u mnogočemu nadilazi takve opise u gramatikama hrvatskoga (pa i srpskoga i bosanskoga) jezika.

Mislim da neće biti naodmet da ipak kažem nešto od onoga što sam naveo u recenziji u vezi s osnovom i nastavcima. Možda će i to pomoći onima koji će raditi na drugome izdanju Nikčevićeve Gramatike.

U mnogim se suvremenim gramatikama hrvatskoga jezika pretpostavlja, pa i kaže, da su neke osnove – primjerice, infinitivna i prezentska – nekih glagola iste. To međutim nije istina. Infinitivna je osnova infinitivna upravo zato što joj je sadržaj sadržaj infinitiva, prezentska – prezentska upravo zato što joj je sadržaj sadržaj prezenta itd. Niti može infinitivna osnova biti prezentska niti prezentska infinitivna. **Svaki glagolski oblik ima svoju i samo svoju osnovu.** Tako infinitiv infinitivnu, prezent prezentsku, imperfekt imperfektnu, aorist aoristnu itd. Do poistovjećivanja je osnova došlo zbog neznanja njihova ustrojstva.

Tako je do poistovjećivanja infinitivne i prezentske osnove došlo zato što se pretpostavilo da osnova glagola prve vrste ima jedan morfem.

Tako se pretpostavilo da, primjerice, osnova glagola *plesti* ima samo jedan morphem – morphem *plet*. Oni koji su to pretpostavljali nisu znali da ustrojstvo glagolske osnove može biti potencijalno. Tako ustrojstvo osnove glagola *plesti* glasi *ples//t-Ø*. (Neki su, vidjevši u osnovi glagola *plesti* jedan morphem, izveli, metodološki pogrešan, zaključak da je u takvim slučajevima osnova jednaka korijenu. Ne! Niti osnova može biti korijen niti korijen osnova.)

Svaka je osnova svakoga glagolskog oblika dvomorfemska. Tako infinitivna osnova glagola *plesti* (vidjeli smo) glasi *ples//t-Ø* (*plēs-Ø*-(ti)), prezentska *plet-ē-/-Ø* (*plèt-ē*-(m), *plèt-ē*-(š), *plèt-ē*-(Ø), *plèt-ē*-(mo), *plèt-ē*-(te), *plèt-Ø*-(ū)), imperfektna *plet-ijā* (*plèt-ijā*-(h), *plèt-ijā*-(še), *plèt-ijā*-(še), *plèt-ijā*-(smo), *plèt-ijā*-(ste), *plèt-ijā*-(hu)), aoristna (o)-*plet-o-/-e* ((o)-*plèt-o*-(h), (ö)-*plet-e*-(Ø), (ö)-*plet-e*-(Ø), (o)-*plèt-o*-(smo), (o)-*plèt-o*-(ste), (o)-*plèt-o*-(še)), imperativna *plèt-i* (*plèt-i*-(Ø), *plèt-i*-(mo), *plèt-i*-(te)), osnova glagolskoga pridjeva aktivnog *ple-o-/-l* (*plè-o*-(Ø), *plè-l*-(a), *plè-l*-(o), *plè-l*-(i), *plè-l*-(e), *plè-l*-(a)) i glagolskoga pridjeva pasivnog *plet-en* (*plèt-en*-(Ø), *plet-èn*-(a), *plet-èn*-(o), *plet-èn*-(i), *plet-èn*-(e), *plet-èn*-(a)). (Naglasak se ne stavlja na osnovu jer on nije njezino obilježje. Naglasak je obilježje riječi, odnosno, po novoj terminologiji – leksema.)

Kako vidimo, nastavak je infinitiva *-ti*, nastavci prezenta *-m*, *-š*, *-Ø*, *-mo*, *-te*, *-ū*, nastavci imperfekta *-h*, *-še*, *-še*, *smo*, *-ste*, *-hu*, nastavci aorista *-h*, *-Ø*, *-Ø*, *-smo*, *-ste*, *-še*, nastavci imperativa *-Ø*, *-mo*, *-te*, nastavci glagolskoga pridjeva aktivnog *-Ø*, *-a*, *-o*, *-i*, *-e*, *-a* i nastavci glagolskoga pridjeva pasivnog *-Ø*, *-a*, *-o*, *-i*, *-e*, *-a*. (Time smo pokazali da je osnova ono što je u riječi isto, a nastavak ono što je u riječi različito.)

Tako smo ustrojstvo glagolskih oblika prikazali racionalno, logično i ekonomično. Posebno naglašavamo *ekonomično*. Present, imperfekt i aorist dobili su šest, a imperativ tri nastavka. Glagolski je pridjev aktivni dobio onoliko nastavaka koliko ih ima pridjev. Isto toliko i glagolski pridjev pasivni. Time je rečeno po čemu su oni pridjevi, a po čemu glagolski.

U svojoj gramatici Nikčević u genitivu množine pridjeva, pridjevnih zamjenica i rednih brojeva navodi dvojake oblike – s nastavkom *-ijeh* i s nastavkom *-ih*. Isto to čini i s njihovim instrumentalom jednine te dativom, lokativom i instrumentalom množine. U njima navodi i oblike s nastavkom *-ijem* i oblike s nastavkom *-im*. Kad se rabi jedan pridjev (jednostavnosti radi i pridjevu zamjenicu i redni broj navodim pod pojmom „pridjev“),

suvremeni znanstveni tekstovi pokazuju da su češći oblici s nastavcima *-ijeh* i *-ijem*. Kao dokaz sam uzeo primjere iz Đurovićevih i Čirgićevih tekstova. Evo ih: „Radi što veće objektivnosti smatram da je neophodno upoznati poštovane čitaoc sa sudom *kompetentnijeh* jezikoznanstvenika, *zaslužnijeh* poslenika u oblasti književnosti i nauke (...)“ i: „*Drugijem* riječima, preko naziva jezika Crnogorce su preimentovali u Srbe, što odista predstavlja lingvociid nad *crnogorskim* narodom.“

Kad se pak rabe dva i više pridjeva u susjedstvu, jedni se rabe s oblicima na *-ijeh* i *-ijem*, a drugi s oblicima na *-ih* i *-im*. Usp.: „Srbija se opredijelila za perfidno negiranje i prisvajanje *svih izvornijeh crnogorskih etničkih, duhovnih, kulturnijeh, jezičkih i državnijeh* posebnosti kao čuvara crnogorskoga nacionalnog identiteta i državnoga suvereniteta.“ i: „Zato ostaje obaveza mlađijem naraštajima da bez opterećenja i zastranjivanja analiziraju, osvijetle i na odgovarajući način vrjednuju kapitalno djelo barda crnogorskoga jezika, koji već sada uživa veliki ugled u *filološkim i lingvističkim* krugovima širom Evrope.“

U tome se smislu načelno ponašaju kao Nikčević. I on rabi oblike na *-ijeh* i oblike na *-ih* te oblike na *-ijem* i oblike na *-im*. Kad pridjeve navodi pojedinačno, obično ih navodi s nastavcima na *-ijeh* i *-ijem*. Usp.: „Upravo oni ne mogu biti standardni iz *kvalitativnijeh* razloga, stoga što predstavljaju poremećen sastav *slovenskijeh* naglasaka (...)“ i: „U *jezikoslovnijem* disciplinama svaki se varijantni sistem (...) naziva dijasistemom.“ Kad ih navodi skupno, čini ono što čine i citirani autori. Usp.: „Isto tako, u fonologiji se smatra da prozodijski sistem svakog jezika sačinjava cjelokupnost *akcentatskih, intenzitetskih i tonalističkih* obilježja riječi i iskaza.“ i: „To isto vrijedi i za glasove (...) koji *svojijem individualnim fonetskim, akustičkim i tvorbenijem (artikulacijskim)* obilježjima (...) čine minimalni fonemski ili pak fonološki par.“

Možemo li na temelju toga izvesti zaključak o pravilima (ja ih smatram funkcionalnostilskima) uporabe dvojnih oblika općenito?

Tako se i citirani autori i Nikčević ponašaju i kad rabe oblike pridjeva s nastavcima *-og (-eg)* i *-oga (-ega)* te *-om (-em)*, *-omu (-emu)* i *-ome*. U svakome će slučaju norma crnogorskoga standardnog jezika o tome morati povesti računa. Ovdje moram reći ovo: Ako su takvi oblici ravnopravni, a, po meni, jesu, onda ih ne bismo smjeli proglasiti individualnostilskim, nego kolektivnostilskim, tj. funkcionalnostilskim obilježjima. Oni naime imaju samo ekspresivnu (a ne i emocionalnu) vrijednost.

No kako pristupiti dvostrukim oblicima pokaznih zamjenica *ovaj* i *ovi*, *taj* (*ta*) i *ti*, *onaj* i *oni*, *ovakav* i *ovakvi*, *ovolik* i *ovoliki*, *tolik* i *toliki*, *onolik* i *onoliki*, kako dvostrukim oblicima upitnih i neodređenih zamjenica *tko* (*kto*) i *ko*, *nitko* (*nikto*) i *niko*, *svatko* i *svako* i dr., kako dvostrukim oblicima genitiva upitne zamjenice *što* (*šta*) - *čega* i *česa* te neodređenih zamjenica *nešto* - *nečega* i *nečesa*, *ništa* - *ničega* i *ničesa* i *koješta* - *koječega* i *koječesa*, kako dvostrukim oblicima futura I. *biću* i *biti ću* te *doću* i *doći ću*? Da li i njih uključiti u funkcionalne stilove? – S obzirom na odnos crnogorskoga jezika prema svojoj prošlosti i prema dijalektalnim pojavama (taj je odnos sociolingvistički dovoljno „popustljiv“), bilo bi logično da se i oni uključe u funkcionalne stilove, ali logičnom primjenom pravila standardnoga jezika.

Jedna je od najbolje opisanih dionica Nikčevićeve Gramatike dionica o tvorbi glagola. Odlično su opisane alternacije pri obradi tvorbe svršenih glagola od nesvršenih. Tako, primjerice, alternacije tipa *-su-// -sp-// -sip-* (*posuti//pospem//posipati*). U vezi s time u nekim gramatikama hrvatskoga jezika ima dosta nedoumica.

U vezi s tvorbom (mislenih) imenica sufiksima *-ost-* i *-ot-*, za koju Nikčević kaže da je karakteristična za crnogorski jezik, treba reći ovo: Ne postoji izravna značenjska veza između njih i pridjeva od kojih se tvore. Hoće li imenica izvedena iz pridjeva *tvrd* glasiti *tvrdost*, *tvrdota*, *tvrdća* ili *tvrdina*, to ovisi o onome tko ih izvodi. Pritom moram reći to da onaj tko ih izvodi mora imati potvrdu lingvističke i sociolingvističke norme kao osoba koja na to ima pravo. U tome se smislu različitost odluka sociolingvističkih normi standardnih jezika u okviru štokavskoga sustava mora uvažavati. To kažem zato da prestanemo biti „asocijativni“ kad odlučujemo o tome što je i zašto u ovome ili onome standardnom jeziku normativno. Dakako, to se ne odnosi samo na različitost odnosa prema imenicama o kojima je riječ. Time ne želim reći da se moramo osloboditi „izama“. I to može, kad bude govora o kontaktima među spomenutim standardnim jezicima, biti razlog za uporabu „izama“: montenegrizama, kroatizama, serbizama i bosniakizama.

Da je Nikčević bio upućen u suvremenu teoriju gramatike, pokazuje i njegov pristup sintaksi crnogorskoga jezika. Taj je pristup i teorijski i metodološki prihvatljiv. Nikčević, s razlogom, luči gramatičko ustrojstvo rečenice od njezina komunikacijskog ustrojstva. Gramatičko mu ustrojstvo

čini **S** (subjekt) - **P** (predikat) - **O** (objekt) - **PO** (priložna oznaka), a komunikacijsko **T** (tema) - **R** (rema). Ono što posebno želim naglasiti jest njegovo shvaćanje sintaktičke stilistike. Sintaktička mu je stilistika problem komunikacijskoga, a ne problem gramatičkoga ustrojstva rečenice. Time potvrđuje strukturalističko-funkcionalističku tezu o gramatici kao činjenici jezika kao sustava (*Langue*) i o komunikaciji kao činjenici realizacije jezika kao sustava (*Parole*). Funkcioniranje je toga (su)odnosa posebno pokazao u opisu redoslijeda riječi (on kaže „poretka riječi“). S pravom kaže da je „poredak riječi“ u gramatičkome ustrojstvu rečenice fiksiran. U njemu, kaže, nema slobode. Kad je pak riječ o „poretku riječi“ u komunikacijskome ustrojstvu, treba, kaže, imati na umu to da postoji stilski obilježen i stilski neobilježen „poredak riječi“. Ni u stilski neobilježenome „poretku riječi“, kaže, nema slobode. Slobode ima u stilski obilježenome „poretku riječi“. Slažem se s time, ali ne i s kvalifikacijom toga „poretka“ – da je „vrlo slobodan“. Ni u stilski obilježenome „poretku riječi“ nema „velike slobode“.

I ono je što slijedi nakon uvoda u sintaktičko ustrojstvo crnogorskoga jezika vrlo dobro opisano.

U zaključku mogu reći da je crnogorski jezik Nikčevićevom Crnogorskom gramatikom dobio opis koji mu odgovara. Taj je opis i teorijski i metodološki na razini suvremenih opisa jezika. Neka nam bude na ponos.

Josip SILIĆ

NIKČEVIĆ'S GRAMMAR OF MONTENEGRIN LANGUAGE

Nikčević envisaged and wrote his *Grammar of Montenegrin Language* as a standard, i. e. as a fact appertaining to *Štokavian* language system, as well as a fact of exclusivity of *Montenegrin* language among standard languages within the *Štokavian* language system. He presented the correlation between Montenegrin language as a system and Montenegrin language as a standard in his approach to phonology, morphology, word formation and syntax, thus resolving, among other things, the problem of correlations of variants of *jat*. Variant *je* in Montenegrin standard language is not a fact of this correlation any more - *j* requires phonological change called *jotation* (e.g. *žènica* - *zjènica* and *šènica* - *sjènica*). Nikčević's consideration of syntax also reflects the issue of Montenegrin language as a system and Montenegrin language as a standard. His approach (in line with contemporary syntax) takes into consideration both grammar and communication, thus enabling natural blending of sentences into text. The autor will talked abouth abovementioned and other issues related to Nikčević's *Grammar of Montenegrin Language* at the symposium which took place 25 - 26 October 2008.